

*МАРИЈА МАРКОВИЋ, ПРЕВОДИ КРИЛОВЉЕВИХ БАСАНА
КОД СРБА.*

Београд: Логос, 2022, 177 стр.

Име Марије Марковић одавно је познато у славистичким круговима. Студирала је руски језик и књижевност на Филозофском факултету у Београду, у првој послератној генерацији, и у својим мемоарима помињу је, у веома позитивном светлу, професори Витомир Вулетић, Милосав Бабовић и Миљивоје Јовановић. Предавала је на Филозофском факултету у Београду, две године радила на Московском универзитету као лектор за српски језик, написала у коауторству са Јелицом Јокановић Михајлов, Маријаном Киршовом и Валентином Зенчук уџбеник српског језика за носиоце руског језика који је доживео два издања, приредила збирке текстова за студенте филозофије, социологије, психологије и педагогије, коаутор је уџбеника *Историје руског књижевног језика* (са Ксенијом Кончаревић, Слободанком Перкучин и Митром Рељић), а највећи удео у њеном вишедеценијском стваралаштву, за који је 2018. добила Повељу Славистичког друштва Србије „за изузетан допринос педагошком, преводилачком и раду на пољу популаризације руске културе у српској средини”, припада преводилаштву – она је, у коауторству са супругом, такође русистом Браниславом Марковићем, српским читаоцима учинила приступачним дела В. Соловјова, Н. Берђајева, Н. Фјодорова, С. Булгакова, К. Леонтјева, Н. Лоског, Л. Виготског, Б. Ељкоњина, И. Кона, М. Бахтина, Ф. Успенског, А. Шмемана, М. Гелера, А. Некрича – да даље не набрајамо.

Преводилаштво је Марији Марковић представљало, и данас представља, не само поље креативног рада него и научног истраживања. Свој магистарски рад – први у историји београдске славистичке катедре – она је посветила традуктологији, која је код нас тада још била у заметку: занимала се за проблеме превођења песничког дела, и тај рад, у нешто скраћеној верзији, објавила 50 година после његове одбране у угледној издавачкој кући „Логос”. За садашњи тренутак контакт са овом књигом налик је на дегустирање префињеног вина које је одстојало 50 година, и као што би такво вино пленило изнијансираношћу својих букеа, тако нас и ова књига враћа у време када се писало промишљено, са темељним увидима у литературу, са мноштвом грађе која ће се анализирати, а која је прикупљана и преписивана (у то доба није било ни фотокопирања, ни дигиталних издања) из новина, часописа, књига издаваних од 1838. до 1966. Дело *Преводи Криловљевих басана код Срба* занимљиво је и само по себи, и са становишта историје српске русистике као прво дело у целини посвећено лингвистици и поетици превођења (пре ове дисертације само је у неким дисертационим истраживањима о рецепцији руске књижевности код Срба и Хрвата било одељака што су се бавили преводилачким аспектима те рецепције).

Зашто управо Крилов?

Иван Александрович Крилов (1769–1844) свакако спада у оне велике писце чије дело представља вредност не само руске већ и општечовечанске културе. У Русији његове басне су доживеле многа издања. Године 1843. изашло је последње за живота песниковог издање у девет књига (укупно 197 басана), које

је он лично редиговао. Неизмењене у погледу текста и редоследа, оне остају и у каснијим издањима.

Срби спадају међу прве народе који су за Криловљево стваралаштво сазнали још за песничкога живота. Године 1838. у часопису *Новый Сербский Летопись*, год. XII, објављена је Криловљева басна на српском језику „Клеветникъ и змиѧ“ у стихованом преводу непознатог аутора (под иницијалом У.). Подаци о Крилову и његовим баснама објављени су много раније – још 1828. Од тога доба интересовање за Криловљево стваралаштво није престало. О томе сведоче како појединачни преводи тако и збирке превода, који се појављују некад с мањим некад с већим прекидима, а свима који су учили и који данас уче руски језик бар нека је остала у сећању из школских уџбеника и хрестоматија.

Дело Марије Марковић структурисано је у следеће целине: *Увод* (стр. 5–10), *Преводи Криловљевих басана у 19. веку* (11–18), *Преводи у првој половини 20. века* (19–22), *Најновији преводи Криловљевих басана* (1950–1970) (23–164), *Резиме* (165–166), *Библиографија* (167–174) и *Белешка о аутору* (175–176).

Приступајући анализи превода Криловљевих басана код Срба, Марија Марковић истиче да је језичка структура Криловљеве басне врло сложена: поред народног језика, који чини њену основу, у њу су уткани и језик руског фолклора, и разни стилови руског књижевног језика с почетка 19. века. Крилов чува традиције језичке и књижевне културе свога времена, иако се у избору језичких и стилских средстава не ограничава само на каноне поетике руског класицизма и сентиментализма. У својим баснама он отвара пут народној стихији, и живи, разговорни, народни језик као бујица продире у токове књижевног језика (стр. 19).

Богатство Криловљевог језика, спој различитих језичких слојева и стилова у њему, виртуозна лаконичност језичког израза, оригиналан избор и организација језичких средстава, музика стиха, изворност и живописност уметничких слика, изразито национални карактер садржине и форме – све су то важне компоненте оригинала, чије превођење на наш језик говори о племенитој тежњи српских преводилаца да читаоцима представе једно изузетно уметничко дело руске литературе.

Пошто време које дели ране српске преводе од каснијих, савремених, обухвата више од сто година, за које су и језик, и преводилачка пракса доживели одређене промене, у класификацији материјала за обраду ауторка се држала хронологије. Зато је преводе поделила у три групе: а) преводи (у стиху и прози) у 19. веку; б) преводи (претежно у прози) из прве половине двадесетог века; в) преводи (у стиху) од 1950.

Рани покушаји српских преводилаца да Криловљеве басне преведу у стиху имају преваходно културно–историјски значај, што ауторка објашњава следећим чињеницама: 1) у превођењу стихова са страног језика преводници Крилова су били прави почетници, без искуства и изграђених техника превођења; 2) њихови преводи су малобројни, јер нису резултат трајнијег бављења Криловљевом поезијом; 3) преводи српских песника Ђорђа Рајковића, Милете Јакшића и Ристе Одавића, који се јављају нешто касније, садрже извесне елементе карактеристичне за њихову поезију, тако да се пре могу сматрати слободнијим препевима.

У 19. веку, по реконструкцији Марије Марковић, препеви Криловљевих басана јављају се у више наврата у српској и хрватској штампи. Године 1855. и 1857. у хрватском часопису *Невен* штампани су преводи мало познатог српског песника Ђорђа Рајковића под насловом *Некоје басне Крилова*. У свескама наведених годишта Рајковић је објавио девет басана, а у *Путнику* 1862. још шест басана. Рајковићеви преводи Криловљевих басана, како показује анализа, у ствари су слободнији препеви у духу поезије романтизма. „Наравоученија не-

ких Криловљевих басана у преводу Ђ. Рајковића садрже елементе којима их преводилац везује за наше прилике: спомињу се Сава и Дунав, српске кћери и синови. Стихови врве од апострофа. Басне *Пријатељи у шетњи и пси* и *Кошута и дервиш*, међутим, одликују се лаким стиховима и мелодијом наших романтичарских песмица. Иако немају неку уметничку вредност, преводи Ђ. Рајковића су значајни као културни догађај: они су српску и хрватску средину онога времена упознали са именом великог руског баснописца” (стр. 13). У току 1882. и 1883. године Живојин Јовичић је у *Просветном гласнику* објавио деведесет три басне, које су 1883. године изашле као посебна збирка. Године 1889. у истом *Просветном гласнику* Јовичић је објавио и остале басне (још деведесет четири) и тако на српски језик превео скоро све што је Крилов у овом књижевном роду написао. У његовим преводима Криловљевих басана једноставним језиком коректно је пренесена песников мисао, за коју преводилац успева да нађе живу, сликовиту реч. Крајем 19. века, 1897. и 1898, у *Бранковом колу*, Милета Јакшић објављује у стихованом преводу четири Криловљеве басне, испољивши „песнички сензибилитет и настојање да читаоцу открије врхунске вредности Криловљеве поезије” (стр. 16). Године 1914. познати преводилац руске поезије Риста Одавић штампа превод антологије руске лирике *Звуци руске лире*, у којој је Крилов заступљен са четири басне. Одавић верно тумачи смисао Криловљевих стихова, успешно репродукује систем слика, чува сликовитост коју чине интонација и ритам, задржава исти број стихова и исти распоред рима.

У првој половини 20. века Крилова преводе у прози. Овакву ситуацију условили су неки нови моменти у развоју књижевног преводилаштва: 1) све одређенији и строжи критеријуми које превод као уметничка творевина мора да задовољи; 2) уверење да се уметничка дела богате емоционалности и сликовитости, са изразито индивидуалним језичким и стилским карактеристикама, не могу пренети у туђи језик без штете по уметничку вредност оригинала; 3) прибегавање прозном преводу као једином у коме се логичка суштина оригинала може, наводно, изразити потпуно без обавезних уступака које намећу метричке конвенције. „Иако су сви наведени разлози имали одређени утицај, мислимо да је главни био у томе што се превођења нису латили прави песници који би, можда, једини били у стању да од превода поезије створе поезију. Да је ово тачно доказују еминентни српски преводиоци Јован Максимовић, Исидора Секулић и Милош Московљевић, писци истанчана укуса који су знали да открију све вредности Криловљеве поезије, али је због природе свог књижевног дара нису могли да одену у исто песничко рухо свога језика”, закључује ауторка (стр. 20). Песничка проза којом су поменути преводиоци превели Крилова, и поред свих врлина, сужавала је просторе Криловљеве песничке визије.

У односу на своје претходнике, који су у превођењу били пионири и у раду се ослањали углавном на сопствено искуство, преводиоци из друге половине 20. века, међу којима су најзначајнији Бранислав Месаровић, Драгослав Илић, Борис Тењајев и Тодор Маневић, имају пред собом донекле створену преводилачку традицију, искуство других, као и помоћ нове лингвистичке дисциплине – теорије превођења. У својој анализи превода Криловљевих басана насталих у другој половини 20. века ауторка је полазила од тога како су у преводу одражени а) лексичко-семантички елементи, б) интонацијско-ритмичке особине и в) песничка сликовитост оригинала.

„Кад говоримо о могућности преношења лексичко-семантичких елемената Криловљевог језика на наш језик, онда у најновијим српским преводи-

ма констатујемо следеће: 1. одсуство еквивалената за поједине речи у оригиналу; 2. коришћење речи које само делимично покривају значење руске речи; 3. коришћење разних речи за различита значења једне речи у оригиналу” (стр. 26). Под одсуством еквивалената ауторка подразумева не само оне случајеве кад се у језику превода не могу наћи еквиваленти, лексеме адекватне по смислу, већ и бројне случајеве неподударности у сликовитости, експресивности, емоционалној обојености језичких елемената, то јест неподударности у стилским средствима двају језика. Који су то „непреводиви” елементи Криловљевог језика? Свакако они који представљају одступање од норме књижевног језика и који се као такви реципирају у језику оригинала – супстандард или „просторечје”. Разумљиво је да у циљу истицања изразито снижене стилске маркираности поменутог лексичког слоја преводиоци нису могли користити наше дијалектизме и провинцијализме јер би тиме изневерили стилски колорит оригинала. Стога су настојали да средствима разговорног стила сачувају живи, животни карактер Криловљевог израза. Међутим, овакав поступак, иако оправдан, довео је до извесне „престилизације” оригинала у којој је емоционално-експресивна страна текста запостављена. Анализа показује да решења наших преводилаца нису била нарочито инвентивна. Лексика која у преводу замењује супстандард осиромашена је у колоритности и експресији. У општем сивилу издвајају се, по мишљењу Марије Марковић, неки примери из превода Драгослава Илића (басне *Сељак и Разбојник*, *Распикућа* и *Ласта, Магарац*). Преводилац је у њима успео да нађе адекватну замену и сачува сликовитост.

Као посебне елементе који говоре о органској повезаности Криловљевих басана са народним изворима треба истаћи паремије. При превођењу паремија преводиоци полазе, прво, од еквивалентног превода, који је обично могућ кад је реч о пословицама што их је Крилов унео из народног језика, независно од тога да ли их је употребио у неизмењеном или парафразираном виду. Преводиоци еквиваленте налазе у нашим пословицама које не садрже нееквивалентне лексеме, лексеме са конотацијом, историзме, архаизме, дијалектизме. У случајевима када матерњи језик не пружа преводиоцима могућност да креативно репродукују пословицу, односно да дају такву модификацију која ће својом језичком формом и лаконичношћу подсећати на одговарајуће паремије у нашем језику, преводиоци се задовољавају преношењем само њихове значењске стране.

Употреба различитих стилских средстава у језику Криловљевих басана зависи од теме, ситуације, ликова. Вештим избором лексичких, морфолошких и синтаксичких средстава, карактеристичних за говор сваке конкретне социјалне групе, Крилов, како показује Марија Марковић, мајсторски дочарава амбијент различитих друштвених средина и даје карактеристику њихових јунака. Криловљев стил се мења у зависности од предмета који описује. Понекад у оквиру само једне басне налазимо мешање различитих језичких слојева и стилова. Супстандард се преплиће са лексиком и фразеологијом „високог” стила, најразличитији облици разговорног језика упоредо се користе са облицима књижевног језика. Особине сваког од тих стилова у преводима су само приближно репродуковане. „Разматрајући појединачно стилску функцију лексичких слојева у језику Криловљевих басана и њихову „судбину” у језику превода, имали смо прилику да пратимо константан процес идејно-естетског, стилског осиромашавања текста. До овога су довеле знатне разлике у стилистичким системима два језика, одсуство средстава којима би се успешно могле копирати језичке специфичности оригинала”, наводи ауторка (стр. 67). Преводи показују

да су разлике између елемената супстандарда и разговорног језика избрисане. Исто важи и за фолклорне елементе. Социјални и професионални жаргон, изузимајући судско-правничку терминологију, замењен је неутралном лексиком. Архаичан језички слој само је донекле сачуван и то обично кад црквенословенизми и архаизми имају ироничну функцију. Патетична тоналност остварена је реторичком лексиком или другим средствима: изменом реда речи и употребом имперфекта. Шаблони сентименталног стила у преводу су најбоље сачувани. Осиромашене у смислу, а нарочито у колориту, домаће аналогije немају уметничку снагу изворних лексичких средстава због чега је карактеризација средине и ликова у преводу мање убедљива.

Синтакса разговорног језика, на којој се претежно заснива Криловљева реченица, нашла је свој најприроднији израз у слободним јампским стиховима којима су написане све Криловљеве басне. И поред очигледног настојања преводилаца да сачувају интонациону структуру Криловљевих стихова, како показује анализа, разлике су велике и тичу се читавог комплекса изражајних средстава којима Криловљев стих располаже. Оне су пре свега условљене друкчијом ритмичком организацијом стихова у преводу. Тако је код Бранислава Месаровића неуједначеност већа него у оригиналу. Дванаестерац се смењује час са десетерцем, час са осмерцем; неки стихови премашују број од дванаест слогова, крајњу границу дужине Криловљевог стиха. Драгослав Илић ову границу не прелази. У односу на оригинал његова интонација је у првом делу монотонија услед честог понављања дванаестераца, односно шестостопних стихова. Стихови у шестерцу, међутим, са бројним екскламацијама и емфатичним истицањем речи, после којих следе емоционалне паузе, уносе живост и истичу улогу интонације као носиоца ритма. Разлике су знатне и у погледу основног ритма. Док је у оригиналу доминантан јамб, у преводима доминира трохеј. Код Месаровића преовлађује чист трохеј, а код Илића се на његовој основи појављују амфибрах и дактил.

Резултати до којих је Марија Марковић дошла вреднујући српске преводе Криловљевих басана са становишта њихове семантике, ритмике и сликовитости открили су у суштини исти процес редукције, нивелације и трансформације: брисање разлика између лексичких слојева, њихових морфолошких и синтаксичких одлика, осиромашавање интонационо-ритмичких и гласовних вредности довели су до униформног стилског профила, односно до изневеравања мисаоне и уметничке, рационалне и, нарочито, емоционалне структуре оригинала. Ово је било условљено разликама двају стилских система, у којима су се одсликале две стварности, традиције, историје, психологије, филозофије, два различита поетска виђења света.

Као уметничко дело са изразито националним колоритом, Криловљеве басне су највећи делом остале непреводиво штиво за српске преводиоце. „У којој мери би велики српски песници, који нису ни покушавали да преводе Крилова, успели да надвладају ове огромне разлике снагом своје песничке индивидуалности, остаје непознато. Чињеница је, међутим, да преводиоци којима смо се бавили то нису успели”, закључује Марија Марковић (стр. 165). О извесним уметничким квалитетима српских превода може се говорити само фрагментарно, у границама појединих стихова, песничких слика, ретко басана у целини. Према укупним резултатима Марија Марковић издваја Драгослава Илића, чије преводе одликује озбиљније понирање у песничку структуру дела, слободнија интерпретација која поштује дух оригинала, и коректан матерњи језик. По овим својим квалитетима, једино би превод Драгослава Илића могао представљати извесну вредност и као дело домаће литературе.

Књигу *Преводи Криловљевих басана код Срба* препоручујемо докторандима и младим истраживачима на пољу традуктологије као методолошки узор, али и свим љубитељима класичне руске књижевности, њеним садашњим и будућим преводиоцима.

Ксенија Кончаревић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
kkoncar@mts.rs